

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

На правах рукопису

РЕДЬКО ВАЛЕРІЙ ГРИГОРОВИЧ

Педагогічні основи формування граматичного
стереотипу усних мовленнєвих умінь учнів 5-6 класів
середньої школи
(*на матеріалі іспанської мови*)

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

13.00.02 - методика викладання іноземних мов

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1995

Дисертація в рукописом

Робота виконана в Інституті педагогіки

Науковий керівник

- доктор педагогічних наук,
професор ПЛАХОТНИК Василь
Макарович

Офіційні опоненти

- доктор психологічних наук,
професор ЧЕПЕЛЄВА Наталія
Василівна

- кандидат педагогічних наук,
в. о. доцента БРАЖНИК Наталія
Олексіївна

Провідна установа

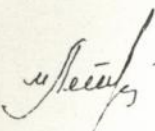
- Київський національний
університет ім. Т.Г.Шевченка

Захист відбудеться " 14 " квітня 1995 р. о 14 год. на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01:32.02 в Інституті
педагогіки АПН України /252001, Київ, вул. Трьоххвотительська, 8/.

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій частині
Інституту педагогіки АПН України.

Автореферат розіслано " 10 " березня 1995 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої
ради

 М. П. ЛЕГКИЙ

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

В умовах всебічного розвитку міжнародного обміну інформацією у різних сферах знань питання підготовки спеціалістів, які володіють іноземною мовою як засобом комунікації, набуває особливого значення. Засади для вирішення цієї проблеми закладаються в середній школі, де здійснюється формування базових механізмів мовленнєвих стереотипів, які є об'єктивними показниками рівня досконалості умінь говоріння як одного із видів мовленнєвої діяльності.

Учені, які досліджували це питання (П.К.Бабіноська, М.З.Біболетова, Ю.Г.Кривотуров, Л.П.Малишевська, Н.К.Скляренко, Б.О.Скобенникова, С.С.Соловей та ін.), відзначають, що його успішна реалізація забезпечується лише в результаті виконання певних умов. Важливе місце серед них відводиться формуванню граматичного стереотипу усних мовленнєвих висловлювань як одному із суттєвих показників володіння говорінням, оскільки саме граматику надає мові осмисленого характеру, допомагає її організувати, а всіляке практичне володіння мовою передбачає і засвоєння тієї чи іншої мірою досконалості її граматичної будови.

Були запропоновані окремі способи організації навчальної діяльності та прийоми роботи, які певним чином удосконалюють навчальний процес, проте його ефективність залишається ще досить низькою. Концепція граматичного оформлення усних мовленнєвих висловлювань базувалася на структурно-функціональному підході до вивчення мовного матеріалу і не сприяла ефективному формуванню граматичних механізмів, оскільки оволодіння граматичною будовою мовлення передбачалося здійснювати, як правило, у процесі практичної діяльності під час породження висловлювань на основі імітації граматичних форм (структур). У результаті, як засвідчує

практика, учні свідомо оволодівали лише значенням граматичних явищ, які використовували у мовленнєвих продуктах, а такі важливі операції та дії, які сприяють свідомому засвоєнню їх форми і використання, залишалися поза межею їх усвідомлення, оскільки вивчення морфологічних і синтаксичних зв'язків усередині граматичних структур не передбачалося чинною концепцією. Ці ідеї тривалий час пропагувалися у методиці навчання іноземних мов і були втілені у навчальні посібники, які більше двадцяти років домінували в усіх загальноосвітніх школах України і до нині використовувалися у багатьох із них. Проте численні експерименти, проведені співробітниками лабораторії навчання іноземних мов Інституту педагогіки АПН України, підтвердили, що оволодіння усним мовленням відбувається не за рахунок імітації граматичних форм у процесі спілкування, а внаслідок свідомого засвоєння значення, форми і використання граматичних явищ, формування відповідних граматичних механізмів, які сприяють утворенню граматичного стереотипу як обов'язкового компонента усних мовленнєвих умінь.

Проблема становлення граматичного стереотипу усномовленнєвих висловлювань не є результатом одноразової дії, як це розглядалося представниками структурно-функціонального підходу, здійснюваної лише у процесі породження висловлювання. На основі глибокого аналізу психолого-педагогічної літератури і результатів проведених експериментів було доведено, що процес формування граматичного стереотипу є складною системою навчальної діяльності, яка потребує спеціально організованої роботи.

Суперечність між потребами сучасної школи у випускниках, які б володіли іноземною мовою як засобом спілкування, що є свідченням сформованості комунікативних умінь, з одного боку, і недостатня розробка цього питання у педагогічній теорії та практиці, низький рівень сформованості механізмів граматичного оформлення

усномовленневих висловлювань - з другого, обумовили важливість і актуальність даного дослідження - "Педагогічні основи формування граматичного стереотипу усних мовленневих умінь учнів 5-6 класів середньої школи (на матеріалі іспанської мови)".

Об'єктом дослідження є процес формування граматичного стереотипу усних мовленневих умінь учнів 5-6 класів.

Предмет дослідження - педагогічні умови і методичні засоби навчання школярів граматичного оформлення усних мовленневих висловлювань.

Мета дослідження - визначити педагогічні вимоги до організації навчальної діяльності школярів у формуванні граматичного стереотипу усних мовленневих умінь.

Гіпотеза дослідження: рівень практичного володіння говорінням іноземною мовою значно зростає, якщо процес навчання граматичного оформлення усних мовленневих висловлювань буде проходити поетапно на основі комплексної реалізації таких умов: 1) оволодіння граматичними явищами, що вживаються в усних висловлюваннях, здійснюється на рівні значення, форми та використання; 2) використовується опора на знання і досвід, набуті учнями під час вивчення рідної мови; 3) форма організації та зміст навчальної діяльності залежать від складності граматичних явищ, що обумовлює використання диференційованого підходу до їх засвоєння.

Відповідно до мети та гіпотези визначені такі завдання дослідження:

- вивчити стан проблеми формування граматичного стереотипу усномовленневих висловлювань учнів 5-6 класів загальноосвітньої школи і визначити труднощі, які гальмують успішне його становлення;

- проаналізувати психолого-педагогічні особливості процесу формування усномовленневого механізму під час навчання іноземної

мови;

- провести порівняльний аналіз граматичних явищ іспанської мови, що вивчаються у 5-6 класах середньої школи, з відповідними явищами української мови та обґрунтувати їх типологію;

- визначити рівень готовності учнів породжувати усномовленнєві висловлювання, правильно оформлені у граматичному відношенні;

- визначити методичні прийоми і засоби поетапного формування граматичного стереотипу усних мовленнєвих умінь;

- розробити модель навчальної діяльності, яка сприяє ефективному становленню граматичного стереотипу у процесі породження висловлювання, та апробувати її у процесі експериментально-дослідного навчання;

- розробити методичні рекомендації для реалізації моделі навчальної діяльності з формування граматичного стереотипу і втілити основні положення моделі у підручники з іспанської мови для середньої школи.

Методологічною основою дослідження є теоретичні положення психології та дидактики про розвиток особистості та провідну роль діяльності у формуванні особистості, про співвідношення спілкування та діяльності, їх ролі у житті індивіда; основоположні ідеї про навчання мовленнєвої діяльності (у тому числі й іноземною мовою).

Для розв'язання поставлених завдань і перевірки гіпотези застосовувались такі методи дослідження: а) теоретичні: вивчення психологічної та педагогічної літератури з досліджуваної проблеми; аналіз навчальних посібників з іноземних мов; б) емпіричні: спостереження за навчальним процесом і вивчення досвіду роботи вчителів з досліджуваної проблеми; визначення рівня володіння умінням граматичного оформлення усномовленнєвих висловлювань учнів загальноосвітніх шкіл; аналіз помилкової діяльності школярів

у процесі породження ними усних висловлювань; в) педагогічний експеримент, який включає констатуючий зріз, часткові експерименти, експериментальне і дослідне навчання з наступним якісним і кількісним аналізом результатів.

Дослідження здійснювалось поетапно протягом 1984-1992 рр.

На першому етапі (1984-1985 рр.) опрацьовувалася психолого-педагогічна і методична література, здійснювалось спостереження за навчальним процесом, виготовлялись експериментальні матеріали для проведення дослідження.

На другому етапі (1985-1986 рр.) проводився розвідувальний експеримент за спеціально підготовленими навчальними завданнями з наступним аналізом його результатів.

На третьому етапі (1986-1994 рр.) здійснювалось експериментальне (1986-1987 рр.) і дослідне (1987-1992 рр.) навчання за розробленими експериментальними навчальними посібниками з Іспанської мови для 5-6 класів середньої школи. Результати експериментально-дослідного навчання були проаналізовані та узагальнені.

Наукова новизна дослідження полягає у: а) визначенні, теоретичному обґрунтуванні і експериментальній перевірці педагогічних умов і методичних засобів формування в учнів граматичного стереотипу усних мовленнєвих умінь у процесі навчання іноземної мови; б) визначенні критеріїв його сформованості; в) розробці моделі навчальної діяльності з формування граматичного стереотипу усномовленнєвих висловлювань, яка передбачає поетапне здійснення цієї діяльності на основі реалізації певних умов.

Теоретичне значення роботи полягає у науково обґрунтованій доцільності принципу етапності у формуванні граматичного стереотипу усних мовленнєвих умінь; виявленні труднощів формування; розробці механізму ефективного становлення граматичного стереотипу.

Практичне значення дослідження вбачається в реалізації запропонованої моделі у підготовлених нами навчальних посібниках з Іспанської мови для учнів 5-11 класів середньої школи та методичному посібнику для вчителів; основні положення дисертаційного дослідження можуть бути використані у процесі підготовки навчальних посібників з інших іноземних мов для середньої школи, у лекційних і практичних заняттях із студентами та слухачами курсів фахової перепідготовки, у масовій шкільній практиці.

Вірогідність результатів та основних висновків дисертаційної роботи забезпечувалась методологічним і теоретичним обґрунтуванням вихідних положень дослідження; використанням комплексу методів науково-педагогічного дослідження, адекватних його об'єкту, предмету, меті та завданням; кількісним і якісним аналізом результатів експериментально-дослідного навчання; репрезентативністю дослідних даних.

На захист вноситься:

1) модель навчальної діяльності у формуванні граматичного стереотипу усних мовленнєвих висловлювань учнів 5-6 класів загальноосвітньої школи, яка передбачає етапність формування на основі комплексної реалізації таких умов: а) оволодіння граматичними явищами, що вживаються в усномовленнєвих висловлюваннях, здійснюється на рівні значення, форми і використання; б) використовується опора на знання і досвід, набуті школярами у процесі вивчення рідної мови; в) зміст і форми навчальної діяльності учнів детермінуються труднощами граматичних явищ, які розглядаються;

2) реалізація моделі у шкільних підручниках з Іспанської мови.

Апробація результатів роботи. Основні положення і результати дослідження повідомлялись і обговорювались на науково-практичних конференціях в Інституті педагогіки АПН України (1988-1994 рр.),

семінарах із проблем удосконалення процесу навчання іноземних мов у середній школі (м. Москва, 1986-1988 рр.), науково-практичних семінарах за результатами експериментального навчання іноземних мов у середній школі (м. Одеса, 1989 р., м. Миколаїв, 1991 р.), курсах підвищення кваліфікації вчителів іспанської мови у Київському державному педагогічному інституті іноземних мов (1989-1992 рр.), лекціях з методики навчання іноземних мов у Київському міжрегіональному інституті удосконалення вчителів ім. Б. Грінченка (1989-1995 рр.).

Основні положення і результати дослідження відображені у 18 публікаціях. Розроблена у ході дослідження модель навчальної діяльності з формування граматичного стереотипу усних мовленнєвих умінь реалізується у змісті наших підручників з іспанської мови для середньої загальноосвітньої школи.

СТРУКТУРА І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Структура дисертації обумовлена логікою дослідження і складається із вступу, двох розділів, висновків, списку основної використаної літератури.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначаються об'єкт, предмет, мета, гіпотеза, завдання і методи дослідження; розкриваються наукова новизна, теоретичне і практичне значення роботи; формулюються положення, що виносяться на захист.

У першому розділі "Теоретичні передумови становлення іншомовного мовленнєвого механізму" розглядаються психолого-педагогічні, методичні та лінгвістичні особливості формування граматичного стереотипу як важливого показника досконалості усних мовленнєвих умінь; дається критичний аналіз концепції формування граматичних механізмів, яка тривалий час домінувала у теорії та практиці навчання іноземних мов у середній загальноосвітній шко-

лі; обґрунтовуються педагогічні умови, за яких забезпечується ефективне формування мовленнєвого механізму в учнів 5-6 класів середньої школи.

Для успішного оволодіння мовленнєвою діяльністю необхідно передусім засвоїти механізм її становлення. Із наукової літератури відомо, що мовленнєвий механізм, з одного боку, складається із дій внутрішнього і зовнішнього оформлення (фонетичного, лексичного і граматичного) висловлювання і, з другого - включає дії оперування (використання), які є засобом функціонування дій оформлення і апаратом внутрішніх розумово-мнемічних процесів (І.О.Зимня, О.О.Леонт'єв). З метою ефективного здійснення мовленнєвої діяльності необхідно, щоб дії оформлення і дії оперування були доведені до певного рівня досконалості. Цьому сприяє взаємодія щонайменше трьох факторів - знань одиниць мовлення і правил їх утворення та сполучення, навичок оформлення мовленнєвого висловлювання, умінь використовувати набуті знання і навички у практичній діяльності (А.А.Алхазішвілі, Б.В.Беляєв, В.М.Блинов, І.О.Зимня, І.І.Ільєсов, О.О.Леонт'єв та ін.).

У теорії та практиці навчання іноземних мов немає єдиної думки щодо ролі знань, навичок і умінь для свідомого засвоєння граматичної будови усномовленнєвих висловлювань. Ми дотримуємося позиції, у якій знання розглядаються як орієнтовна основа для свідомого виконання мовних (у тому числі й граматичних) операцій та мовленнєвих дій. Основним засобом, який забезпечує учнів знаннями про граматичне явище, способи його утворення і використання, є правило. За твердженням деяких учених (Д.Б.Ельконін, Л.П.Малишевська, М.І.Махмутов, Е.О.Носенко, Е.І.Пасов та ін.), процес формування знань повинен здійснюватися після виконаної діяльності і становити її результат. Проте, на нашу думку, правило має подаватися до виконаної діяльності, і таким чином озброювати школярів знан-

нями про її зміст і способи виконання. Цей шлях видається нам більш раціональним, оскільки з самого початку учні отримують своєрідну програму дій, що виключає шлях проб і помилок, неминучий у першому підході.

Методична концепція, яка пропагувалася тривалий час і знаходила відображення у змісті навчальних посібників з іноземних мов, рекомендувала здійснювати процес навчання граматичної будови як результат механічного заучування граматичних форм (структур) без усвідомлення їх утворення. На думку авторів (А.П.Старков, В.О.Белюсова та ін.), мовленнєвий зразок, який є основою структурно-функціонального підходу у навчанні мовленнєвої діяльності, може використовуватись у мовленні в готовому вигляді на рівні конкретних речень. А оскільки він відповідає нормам мови, то під час побудови речень у школярів нібито відсутня необхідність їх конструювати за допомогою правил або перекладу з рідної мови. Лексичні засоби, які несуть основний смисловий зміст мовленнєвої діяльності, виконують роль підстановчого матеріалу для використання структур, наявних у мовленнєвому досвіді учнів. Проте, як засвідчує практика, опора лише на мовленнєві зразки під час побудови речень без усвідомлення змісту і послідовності виконуваних операцій не може привести до спілкування, правильно оформленого у граматичному відношенні. Учні механічно заучують мовленнєві зразки, що не завжди дає їм можливість правильно використовувати їх у іншій ситуації. Така організація навчальної діяльності змушує вчителя спиратися в основному на пам'ять учнів. Проте не всі школярі мають пам'ять, здатну зберегти значну кількість різних мовленнєвих моделей-структур, необхідних для породження висловлювання.

Сучасні умови загальноосвітньої школи не можуть забезпечити учнів достатньою мовленнєвою діяльністю, яка б дозволила мати постійне іномовне оточення, а відтак навички й уміння, сформовані

лише на основі імітації та механічного запам'ятовування граматичних структур, швидко згасають, тому що не підкріплюються практикою (у цьому немає потреби, оскільки в реальних позаурочних умовах учні користуються рідною мовою), а самостійно їх відновити вони неспроможні, бо цього не навчені.

Приступаючи до вивчення іноземної мови, учні ще не володіють ні її граматичною будовою, ні тим більше мовленнєвою діяльністю. У них відсутні уміння й навички, здатні запустити мовленнєвий механізм, оскільки в корі великих півкуль головного мозку ще не сформувався відповідний динамічний стереотип. А згідно з дослідженнями І.П.Павлова, в основі мовленнєвого механізму завжди лежить динамічний стереотип як інтегральна система умовно-рефлекторних зв'язків, що відповідають сигнальній, порядковій та тимчасовій характеристикі стимульного ряду. Запуск мовленнєвого механізму можливий лише за умови, що в учнів сформувалася готовність граматично правильно оформити своє висловлювання.

Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури дозволив з'ясувати, що формування граматичного мовленнєвого стереотипу є складним і тривалим процесом, який супроводжується певною системою дій, від успішного виконання яких залежить рівень досконалості усного мовленнєвого висловлювання.

Важливою умовою, яка визначає шляхи формування динамічного стереотипу, є розуміння суті навчання і врахування вікових особливостей учнів. У нашому дослідженні ми спиралися на роботи А.І.Андарової, Д.М. Богоявленського, Л.С.Виготського, Г.С.Костюка, В.О.Онищука, С.Л.Рубінштейна та ін., які розглядали навчальний процес як розвиток психічної діяльності школярів. Результати їх експериментальних даних свідчать, що учні 5-6 класів можуть робити граматичні узагальнення високого ступеня абстракції, а це є підтвердженням достатнього рівня їх можливостей для свідомого

оволодіння операціями та діями, які виконуються.

З метою визначення рівня сформованості в учнів умінь граматичного оформлення усномовленневих висловлювань був проведений констатуючий зріз, який засвідчив, що процес оволодіння граматичною будовою висловлювань пов'язаний із труднощами, а значна кількість помилок, що їх припустилися учні у процесі породження висловлювань, є результатом недостатньої сформованості граматичних механізмів.

У процесі аналізу помилкової діяльності школярів були визначені основні труднощі граматичного оформлення висловлювань. Це - лінгвістичні властивості граматичного матеріалу, зумовлені недостатнім засвоєнням відповідних правил і закономірностей мови і меж їх використання; психолого-педагогічні особливості процесу оволодіння граматичними явищами. Більшість помилок є результатом негативного впливу лінгвістичного досвіду, набутого учнями під час вивчення рідної мови. Вплив навичок і умінь, сформованих у рідній мові, на навички й уміння іноземної неминучий (М.І.Жинкін), тому ігнорувати процес такого впливу і не помічати його педагогічно не виправдано і методично невірно, оскільки іноземна мова засвоюється як новий, другий засіб комунікації поза мовним середовищем, у той час як рідна мова є першим природним і постійним засобом спілкування і мислення.

Як свідчать дослідження Л.С.Виготського, І.О.Зимньої, О.О.Леонтєва та ін., граматичні явища іноземної мови засвоюються з урахуванням граматичних асоціацій і динамічних граматичних стереотипів, сформованих раніше, оскільки код внутрішнього програмування, незважаючи на свою абстрактність і універсальність, несе на собі відбитки специфіки певної мовної системи і передусім рідної мови індивіда. Це дозволяє стверджувати, що кожна нова іномовна граматична одиниця своєрідно відбивається учнями через призму зіс-

ставлення її в контактуючюю одиницею рідної мови. Тобто учні внутрішньо асоціативно порівнюють дві мовні системи, і у них створюється власне уявлення про засвоєване граматичне явище. Проте, внаслідок недостатнього мовного досвіду це уявлення часто буває неправильним і спричиняє появу помилок. Щоб позбутися їх, необхідно перетворити процес інтуїтивної опори на рідну мову в свідомо керований.

Питання використання знань і досвіду, набутих під час вивчення рідної мови у процесі оволодіння іноземною, не отримало однозначної відповіді у сучасній методиці навчання іноземних мов. Ми погоджуємося з думками П.Б.Гурвича, В.М.Плахотника, С.П.Шатілова та ін., що опора на рідну мову сприяє більш свідомому засвоєнню граматичного матеріалу іноземної мови, надає можливість для використання міжмовного переносу і врахування впливу міжмовної інтерференції, що значно раціоналізує навчальний процес, а відтак робить його ефективнішим.

У зв'язку з цим у роботі здійснено порівняльний аналіз граматичних явищ іспанської мови, які вивчаються у 5-6 класах, з їх відповідниками в українській мові. Це дозволило визначити основні типи відповідностей і відмінностей у змісті, способах оформлення і використанні досліджуваних категорій у контактуючих мовах. За результатами цього аналізу, проведеного на морфологічному і синтаксичному рівнях, була розроблена типологія граматичних явищ іспанської мови, яка стала важливою передумовою створення раціональної організації навчальної діяльності у формуванні граматичного усномовленневого стереотипу.

У другому розділі "Організація діяльності з навчання школярів граматичного оформлення усномовленневих висловлювань і перевірка її ефективності" розглядаються засоби формування знань, навичок і умінь граматичного оформлення усномовленневих висловлю-

внань, обґрунтовуються комплекси вправ, які забезпечують ефективне формування граматичного мовленнєвого стереотипу, а також описується організація експериментально-дослідного навчання, подаються і аналізуються його результати.

Психологи розглядають засвоєння як єдиний процес формування знань, навичок і умінь (І.О.Зимня, С.Л.Рубінштейн, Н.Ф.Талізін та ін.), який здійснюється за допомогою внутрішніх (розумових) і зовнішніх (практичних) дій (П.Я.Гальперін). Такі дії також вважаються необхідними і для засвоєння понять, тим більше це стосується практичного оволодіння іноземною мовою, де знання закономірностей, правил і категорій мови підпорядковане завданню формування навичок і умінь. З огляду на цей фактор робота над граматичним оформленням мовлення має складатися з кількох стадій, які базуються на врахуванні трьох фаз формування будь-якої людської діяльності: 1) орієнтування; 2) виконання; 3) контролю (самоконтролю). У зв'язку з цим кожне граматичне явище засвоюється послідовно:

1) ознайомлення з ним і усвідомлення його значення, форми і використання; 2) тренування його практичного використання за опорами у мікротексті; 3) зкисання на репродуктивному рівні за опорами на основі механізму аналогії; 4) використання на продуктивному рівні.

Основними засобами, які забезпечують ефективне впровадження цієї системи дій у практичну діяльність, є вправи. Вихідною типологією вправ, яка повною мірою відповідає меті дослідження, була прийнята типологія "мовні - умовно-мовленнєві - мовленнєві вправи". Створюючи систему вправ, ми враховували загальноприйняті дидактичні принципи їх побудови: посиленість і послідовність розташування з урахуванням характеру нарощування труднощів у зв'язку із збільшуваними завданнями, а також спираліся на теорію стадіального формування навичок і умінь (Л.Г.Воронін, І.І.Богданова, Ю.О.Бурлаков, П.А.Гальперін), враховували вікові особливості

учнів 5-6 класів, досліджені у роботах А.І.Айдарової, М.Д.Боголюбського, Г.С.Костяка та ін., базувалися на ідеях психологічної концепції поетапного формування розумових дій і понять (П.Я.Гальперін) і концепції управління процесом засвоєння знань (Н.Ф.Талізін).

Виходячи з наукових положень вивезгаданих теорій, у дисертації обґрунтовується концепція поетапного формування граматичного мовленнєвого стереотипу. У відповідності до неї діяльність, спрямована на граматичне оформлення усномовленнєвих висловлювань, будеться як процес систематичних вправ, а об'єктами засвоєння виступають не граматичні явища як такі, а, головним чином, операції та дії з ними, що забезпечує використання цих граматичних явищ у мовленнєвій комунікації. Таке розуміння суті процесу оволодіння граматичною стороною говоріння дозволяє розглядати вправи як зовнішню структуру, яка сприяє утворенню внутрішнього стереотипу. Він забезпечує засвоєння відповідних граматичних операцій та дій, а навчальна діяльність охоплює всі три етапи процесу засвоєння - формування знань, навичок і умінь. Таким чином, процес навчання складатиметься з двох компонентів діяльності: 1) здобування теоретичних знань про вивчуване граматичне явище (значення, форму, використання) і 2) практичної діяльності у його використанні.

Аналіз психологічної, педагогічної та методичної літератури, а також результати, отримані у процесі дослідження, дозволили створити модель навчальної діяльності, яка забезпечує ефективне здійснення процесу формування граматичного стереотипу усних мовленнєвих висловлювань. Основними характеристиками цієї моделі є етапність формування граматичного стереотипу на основі комплексної реалізації певних умов, а саме: а) оволодіння граматичними явищами, що вживаються в усномовленнєвих висловлюваннях, здійснюється на рівні значення, форми і використання; б) використо-

ується опора на знання і досвід, набуті учнями у процесі вивчення рідної мови; в) зміст і форми навчальної діяльності учнів детермінуються труднощами граматичних явищ, які розглядаються.

Етапами формування граматичного стереотипу визначені: 1. Етап створення орієнтованої основи дій і формування граматичних навичок. 2. Етап удосконалення граматичних навичок і створення умов для їх переносу в мовленнєву діяльність. 3. Етап стабілізації граматичних навичок у мовленнєвій діяльності та формування граматичного динамічного мовленнєвого стереотипу.

На нашу думку, ці етапи найбільш адекватно відтворюють весь процес становлення механізмів, які сприяють формуванню граматичного мовленнєвого стереотипу як суттєвого показника готовності учнів до породження граматично правильно оформлених усних висловлювань. Етапи взаємопов'язані між собою. На кожному з них передбачена реалізація певних завдань. Оскільки граматичні явища характеризуються різним ступенем труднощів, то й процес оволодіння ними здійснюється за допомогою різних комплексів вправ, які враховують особливості об'єктів засвоєння. Лінійний склад і кількісне співвідношення вправ у комплексах залежать від завдань етапу. Кожен комплекс складається з трьох блоків вправ, побудованих із урахуванням належності граматичного явища до певної типологічної групи.

Основне завдання першого етапу полягає в тому, щоб надати учням інформацію про значення, форму і використання граматичного явища. На цьому етапі школярі оволодівають операціями формування і використання граматичного явища у мовленні. Блокам вправ передують правила, яке формує в учнів теоретичні знання про вивчуваний об'єкт. Правила супроводжується зразками речень іспанською мовою та їх відповідниками рідною мовою. Ці зразки є не тільки матеріалізованим утіленням інформації, вміщеної у правилі, але й

служуть учням опорою для здійснення, у разі необхідності, самокорекції у процесі виконання самостійних мовленнєвих дій.

Формування у школярів повної орієнтовної основи діяльності сприяють мовні вправи, які забезпечують успішне становлення граматичних навичок. Це вправи на підстановку, порівняння, заміну, доповнення, розкриття дужок, трансформацію, комбінування. Важливе місце у комплексах відводиться перекладним вправам. Переклад із рідної мови на іноземну збільшує ступінь повноти орієнтовної основи, оскільки під час перекладу відбувається зіставлення мовних систем двох контактуючих мов, у результаті учні більш свідомо завоюють навчальний матеріал.

На другому етапі передбачається удосконалення граматичних навичок. Вони набувають пластичних і лабільних властивостей, стають більш гнучкими. Цьому сприяють умовно-мовленнєві вправи, які забезпечують багаторазове повторення граматичних одиниць у варіативних ситуативних умовах та імітують мовленнєві завдання учнів за рахунок використання граматичних явищ у безпосередніх мовленнєвих актах.

Важлива роль у процесі становлення граматичних механізмів усномовленнєвих висловлювань відводиться третьому етапу, де стабілізуються граматичні навички і створюється граматичний мовленнєвий стереотип. Рівень сформованості всіх властивостей навичок повнішою мірою проявляється у мовленнєвій діяльності. Як свідчать психологічні дослідження Л.Г.Вороніна, І.І.Богданової, Ю.О.Бурлакова та ін., фізіологічною основою сформованості навичок є динамічний мовленнєвий стереотип, який створюється у процесі комунікативно-мовленнєвого тренування. У шкільних умовах організації такого тренування сприяють мовленнєві вправи. Вони передбачають виконання дій у навчальних ситуаціях, які моделюють реальні мовленнєві умови спілкування. Ці вправи мають бути комунікативно

спрямованими й мотивованими.

Визначений нами якісний склад і послідовність вправ у комплексах ураховує психологічний, психолінгвістичний і дидактичний фактори формування й удосконалення граматичних механізмів, які сприяють становленню граматичного мовленнєвого стереотипу.

Аналіз наукової літератури, а також результати окремих експериментів дозволили нам теоретично визначити і обґрунтувати структуру і зміст моделі навчальної діяльності з формування граматичного мовленнєвого стереотипу. Основними засобами реалізації моделі є комплекси вправ, які організовані з урахуванням суті прийнятої нами концепції навчання.

Ефективність розробленої моделі навчальної діяльності була перевірена у процесі експериментально-дослідного навчання, яке тривало протягом 7 років і здійснювалось у три етапи: розвідувальний експеримент, експериментальне навчання, дослідне навчання.

Розвідувальний експеримент проводився у 5-х класах середніх шкіл ІЖ 81, 204, 225 м. Києва. Експериментом було охоплено 92 учні (5 груп). Навчання здійснювалось на основі спеціально розроблених експериментальних навчальних завдань, за якими працювали експериментальні групи. Контрольні групи використовували чинні навчальні посібники. Завдання розвідувального експеримента полягало в перевірці ефективності пропонованих прийомів і засобів навчання. Протягом навчального року учні експериментальних і контрольних груп мали оволодіти однаковим обсягом граматичного матеріалу, проте прийоми і методи навчання були різними.

У кінці навчального року було здійснено контроль рівня сформованості граматичного стереотипу в учнів експериментальних і контрольних груп. Школярам було запропоновано висловитись у монологічній та діалогічній формах за однією з 10 пропонованих тем, які дивчались.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Результати контрольного зрізу засвідчили значну перевагу рівня досконалості умінь граматично правильно оформляти висловлювання в учнів експериментальних груп над рівнем, досягнутим учнями контрольних груп. Так, в експериментальних групах 86,9 % учнів виконали вимоги програми щодо монологічного мовлення і 77,4 % - щодо діалогічного мовлення. У той час, як у контрольних групах ці показники становили відповідно 28,1 % і 32,9 %.

Низький рівень оволодіння граматичною будовою, виявлений у процесі монологічних і діалогічних висловлювань учнів контрольних груп - наслідок недостатньої роботи, яка проводилась на етапі пред'явлення, активізації та закріплення граматичних явищ. Структурний підхід до вивчення граматичного матеріалу не забезпечив учнів достатніми знаннями та навичками, які б дозволяли безпомилково здійснювати мовленнєву діяльність.

Окрім позитивних результатів, отриманих у процесі проведення розвідувального експерименту, були виявлені окремі недоліки у пропонованій організації навчальної діяльності. Аналіз їх зумовив необхідність удосконалення розробленої моделі навчання для наступної її апробації.

Удосконалена модель була втілена у підготовлених автором дослідження експериментальних навчальних посібниках з іспанської мови для 5 і 6 класів, за якими здійснювалось експериментальне і дослідне навчання.

Система формування граматичного мовленнєвого стереотипу, реалізована в експериментальних навчальних посібниках, відрізняється від системи, використовуваної в чинних навчальних посібниках, за такими показниками: 1) психолого-педагогічні підходи до оволодіння граматичними системами; 2) кількісний і якісний склад граматичного мінімуму, передбаченого для засвоєння; 3) розподіл граматичного матеріалу за роками навчання; 4) способи оволодіння

граматичними явищами; 5) система вправ, яка сприяє формуванню граматичного мовленнєвого стереотипу.

Основна мета експериментального навчання – перевірити ефективність розробленої моделі формування граматичного мовленнєвого стереотипу в реальних умовах школи за експериментальними навчальними посібниками.

Протягом року проводилось систематичне спостереження за навчальним процесом, здійснювався проміжний контроль за рівнем граматичного оформлення монологічних і діалогічних висловлювань учнів. У кінці навчального року був проведений контрольний зріз. Учням було запропоновано висловитись у монологічній та діалогічній формах у зв'язку із запропонованими темами.

Як свідчили результати зрізів, рівень граматичної правильності монологічного і діалогічного мовлення учнів експериментальних груп приблизно у 2,7 рази перевищив аналогічний рівень, досягнутий учнями контрольних груп, і приблизно в 1,7 і 2,6 рази відповідно перевищив вимоги програми. А учні контрольних груп не виконали цих вимог ні в монологічному, ні у діалогічному мовленні.

Результати зрізів були проаналізовані, виявлені причини низького рівня успішності в контрольних класах і типічних помилок в учнів експериментальних класів, що дозволило внести окремі корективи в навчальний процес.

Очевидна перевага рівня умінь граматичного оформлення усномовленнєвих висловлювань учнів експериментальних класів у порівнянні з рівнем аналогічних умінь учнів контрольних класів дала підставу для припинення подальшого порівняння результатів навчання за чинними та експериментальними системами і розпочати досліджуванню апробацію останньої системи після внесення до неї відповідних коректив.

Основна мета дослідного навчання полягала в перевірці технологічності розробленої моделі, тобто її посильності та ефективності використання у природних умовах школи у педагогічній діяльності широкого масиву вчителів і навчальній діяльності великої кількості учнів. Дослідним навчанням було охоплено 16 середніх шкіл (понад 2000 учнів) м. Києва, м. Харкова, м. Дніпропетровська, м. Запоріжжя, м. Миколаєва і Миколаївської області.

Аналіз підсумкових результатів навчання засвідчив, що запропонована автором дослідження модель навчальної діяльності з формування граматичного стереотипу усних мовленнєвих умінь забезпечує їх стабільність. У процесі породження висловлювань учні, як правило, не спрямовують увагу на їх граматичне оформлення, що є свідченням міцності сформованих граматичних навичок, а зосереджуються на змісті висловлювання.

Апробована модель навчання дозволила 88,1 % учнів у монологічному мовленні та 98,1 % учнів у діалогічному мовленні виконати вимоги програм, а 56,8 % школярів у двох формах говоріння перевищили ці вимоги, що свідчить про ефективність запропонованої системи навчання. Крім того, значно вищих результатів у порівнянні з використовуваною системою досягли всі вчителі, які працювали за експериментальними навчальними посібниками. Все це свідчить про технологічність запропонованої моделі.

Таким чином, аналіз кількісних і якісних результатів експериментально-дослідного навчання дав підставу зробити висновок, що основні положення гіпотези дослідження повністю підтвердились.

У заключній частині дисертації підведені підсумки дослідження, визначені педагогічні та методичні умови, які сприяють ефективному здійсненню навчального процесу, спрямованого на формування граматичного стереотипу усних мовленнєвих умінь у процесі навчання іноземної мови.

Дослідження підтвердило як теоретичну, так і практичну необхідність здійснення спеціальної діяльності, спрямованої на міцне оволодіння механізмами граматичного оформлення усномовленневих висловлювань.

Разом з тим, дослідження не претендує на повноту охоплення проблеми та її вичерпне розв'язання. Деякі його аспекти залишаються відкритими і потребують подальшого вивчення.

Дослідження виявило необхідність удосконалення програм з іноземних мов для середньої загальноосвітньої школи; потребу перегляду системи формування іншомовних граматичних механізмів усних мовленневих умінь учнів 7-11 класів і доцільність втілення цієї системи у підручники з іноземних мов.

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях автора:

1. Іспанська мова. Навчальні завдання для 4 класу середньої школи. - К.: НДІ педагогіки УРСР, 1985. - 163 с. - Рос. мовою. (У співавторстві).

2. Іспанська мова. Експериментальний навчальний посібник для 4 класу середньої школи. К.: Радянська школа, 1987. - 256 с. (У співавторстві).

3. Іспанська мова. Експериментальний навчальний посібник для 5 класу середньої школи. К.: Радянська шк., 1987. - 144 с. (У співав.).

4. Методичні рекомендації та навчальні завдання з формування граматичних навичок учнів у процесі навчання іспанської мови на початковому етапі середньої школи. К.: НДІ педагогіки УРСР, Київський міський інститут удосконалення вчителів, 1990. - 36 с. - Рос. мовою.

5. Навчання іспанської мови на початковому етапі у середній школі. К.: Освіта, 1990. - 104 с. - Рос. мовою. (У співавторстві).

6. Програми середньої загальноосвітньої школи. Іноземні мови. 5-ІІ класи. К.: Освіта, 1991. - 32 с. (У співавторстві).

7. До питання про роль правил для свідомого засвоєння навчального матеріалу // Піднесення ефективності навчання іноземних мов на основі вибору альтернативних підручників. Матеріали республіканського семінару. - Миколаїв, 1990. - С. 19-21.

8. Автоматизація граматичних операцій та шляхи її реалізації у навчальних посібниках з іспанської мови для середньої школи // Піднесення ефективності навчання іноземних мов на основі альтернативних підручників. Матеріали республіканської конференції. - Миколаїв, 1991. - С. 53-66.

9. Використання методу порівняння у навчанні учнів граматичної будови іспанської мови // Педагогічна наука - перебудові школи. К.: НДІ педагогіки УРСР, 1990. - С. 59-60.

10. Шляхи удосконалення процесу навчання граматичної будови іноземної мови у середній загальноосвітній школі // Методичні рекомендації педагогам і керівним працівникам навчальних закладів та органів освіти м. Києва та Київської області до початку 1994-1995 н.р. К.: Київський мікрорегіональний інститут удосконалення вчителів ім. Б. Грінченка, 1994. - С. 84-90.

Redko V. Pedagogical basis for the formation of the grammatical stereotype of secondary school 5 - 6 form pupils oral speech skills (based on the Spanish language).

The thesis for the scientific degree of the Candidate of Pedagogical Sciences on speciality 13.00.01 - the pedagogic theory and history, 13.00.02 - the methods of teaching foreign languages. The Institute of Pedagogics of the Ukrainian Academy of Pedagogical Sciences, Kiyiv, 1995.

The thesis defends the model of the teaching activity aimed at the formation of the grammatical speech stereotype as an important component of oral speech skills and the ways to realize this model in Spanish textbooks for secondary schools.

Investigating the problem of forming the grammatical speech stereotype, the author examines it as a complex psychopedagogical activity.

The author grounds the advisability of organizing such activity by stages. The suggested model consists of three stages:

Stage 1. The creation of an reference base of actions and the formation of grammatical habits.

Stage 2. The perfection of grammatical habits and the creation of conditions for their transfer into speech activity.

Stage 3. The stabilization of grammatical habits in speech activity and the creation of grammatical speech stereotype.

All the work at the stages mentioned above is carried out on the basis of the complex realization of the following conditions: 1) mastering the grammatical phenomena on the level of meaning, form and usage; 2) use of knowledge and experience acquired by pupils in the process of the native language learning; 3) differential approach to teaching grammatical phenomena used in pupils utterances, which is determined by the difficulties of these phenomena.

Редько В.Г. Педагогические основы формирования грамматического стереотипа устных речевых умений учащихся 5-6 классов средней школы /на материале испанского языка/.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагоги-

ческих наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики, 13.00.02 - методика преподавания иностранных языков. Институт педагогики АПН Украины, Киев, 1995.

Защитається моделль учебной деятельности по формированию грамматического стереотипа как важного компонента устных речевых умений и пути реализации этой модели в учебниках испанского языка для средней школы.

Исследуя проблему становления грамматического речевого стереотипа, автор рассматривает ее как сложную психолого-педагогическую деятельность. Им обосновывается целесообразность использования концепции поэтапной организации такой деятельности. Предлагаемая модель состоит из трех этапов:

1. Этап создания ориентировочной основы действий и формирования грамматических навыков.

2. Этап совершенствования грамматических навыков и создания условий для их переноса в речевую деятельность.

3. Этап стабилизации грамматических навыков в речевой деятельности и создания грамматического речевого стереотипа.

Вся работа на указанных этапах проводится на основе комплексной реализации следующих условий: 1/ овладение грамматическими явлениями осуществляется на уровне значения, формы и употребления; 2/ используется опора на знания и опыт, приобретенные учащимися при изучении родного языка; 3/ осуществляется дифференцированный подход к обучению грамматическим явлениям, используемым в устных речевых высказываниях учащихся, который детерминируется трудностью этих явлений.

Ключові слова: формування граматичного стереотипу, мовленнєва діяльність, знання, навички, уміння, педагогічні умови, граматичне явище.

Підписано до друку, 06.03.1995 р. Об.І, 2. Формат 60x84 1/2.
Друк офсетний. Тир. 100. Зам. 92. Безплатно.
ДОД УДПУ ім. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.

447680

AB 32.109

AB 32.109